

Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Соціально-гуманітарний факультет
Кафедра психології та соціальної роботи

ДЯЧУК Марина Василівна

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЧК ПРОФЕСІЙНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

спеціальність _____
освітньо-професійна (наукова) програма

кваліфікаційна робота за освітнім ступенем «бакалавр»

Виконав студент
групи ПС- 41
Дячук Марина Василівна

_____ підпис

Науковий керівник:
кандидат психологічних наук,
доцент
Шаюк Ольга Ярославівна

_____ підпис

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту
«__» _____ 20__ р.
Завідувач кафедри

_____ підпис

Тернопіль – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦЯ

1.1 Професійна компетентність фахівця як психологічна проблема

1.2 Структура професійної компетентності фахівця

1.3 Особливості професійної діяльності психолога та структура його професійної компетентності

Висновки до розділу 1

РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПСИХОЛОГІВ

2.1 Толерантність як важлива якість особистості психолога

2.2 Комунікативна толерантність як детермінанта професійної компетентності психологів

Висновки до 2 розділу

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

3.1 Організація і методи конкретно-тематичного дослідження

3.2 Програма формування толерантності як професійної компетентності

3.3 Рекомендації щодо ефективного формування толерантності як професійної компетентності у майбутніх психологів

Висновки до 3 розділу

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасне суспільство стає все більш глобалізованим, що призводить до зростання міжкультурних контактів. З їх зростанням стає очевидним, що розуміння та прийняття різноманітності є ключовими аспектами для успішної адаптації до швидкозмінного світу. Вивчення толерантності допомагає виявляти та вирішувати проблеми, що виникають через релігійні, етнічні, соціальні та політичні різниці. Розуміння та повага до інших допомагають зменшити напругу та побудувати конструктивний діалог. Окрім цього, толерантність сприяє розвитку емоційної інтелігентності, вмінню керувати стресом та конфліктами, а також підвищує рівень самоприйняття та відчуття добробуту. Вивчення даного феномену сприяє формуванню моральних цінностей, які підтримують справедливість, рівність та повагу до прав людини, що є важливими для стабільного функціонування суспільства. Толерантність є основою для побудови демократичного суспільства, де кожен громадянин має право на вільне висловлювання своїх думок та переконань, а також можливість брати участь у політичному процесі, стимулює розмаїття думок та поглядів, що сприяє виникненню новаторських ідей та розвитку творчого потенціалу людей. Усі ці аспекти вказують на важливість вивчення толерантності як ключового фактора для стабільності, розвитку та процвітання сучасного суспільства.

В умовах зміни постійних викликів сьогодення, професія психолога набула надзвичайної актуальності та стала більш запотребованою на ринку праці. Адже, для ефективної співпраці, комунікації у суспільстві необхідні уміння дотримання норм поведінки та етики, психологічної стійкості до зовнішніх та внутрішніх чинників. Деякі процеси людина може осмислити та прийняти самостійно, для інших — знадобиться допомога кваліфікованого психолога.

Толерантність зі сторони психолога допомагає створити атмосферу довіри та відкритості, де клієнт може вільно висловлювати свої думки, почуття та досвід. Такий фахівець поважає унікальність кожного клієнта, його особливості, переконання та життєвий досвід. Це сприяє побудові емпатичної та діалогічної атмосфери, де клієнт відчувається зрозумілим та прийнятим. Також, допомагає

клієнту краще розуміти та приймати себе, свої емоції та думки, що сприяє особистісному зростанню та розвитку.

Отже, толерантність у взаємодії клієнта з психологом є ключовим аспектом, який сприяє побудові ефективних та емпатичних відносин, що підтримують процес самовиявлення та особистісного зростання клієнта.

Мета дослідження: вивчити толерантність як професійну компетентність майбутніх психологів та емпірично дослідити особливості її формування

Об'єкт дослідження: толерантність як професійна компетентність

Предмет дослідження: особливості формування толерантності як професійної компетентності у майбутніх психологів

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз досліджуваної проблеми.
2. Провести емпіричне дослідження сформованості толерантності як професійної компетентності у майбутніх психологів.
3. Створити добірку ефективних рекомендацій щодо формування толерантності як професійної компетентності у майбутніх психологів.

Методи дослідження

Теоретичні методи дослідження:

- систематичний огляд наукових джерел із проблематики розвитку толерантності як феномену;
- класифікація проаналізованих досліджень для ефективного відбору методик для організації емпіричного дослідження;
- тематичний аналіз публікацій які присвячені розвитку феномену толерантності у майбутніх фахівців;
- систематизація отриманих результатів аналізу щодо виявлення толерантності у респондентів;

Емпіричні методи дослідження: Експрес-опитувальник «Індекс толерантності»; методика визначення індивідуального рівня толерантності; Методика діагностики загальної комунікативної толерантності

Вибірка. Для проведення дослідження було обрано 30 майбутніх практичних психологів, які навчаються у різних вищих навчальних закладах України. Вік: від 20 до 26 років. Серед них 15 чоловіків і 15 жінок. Проведення діагностики здійснювалось шляхом поширення Google-форм та онлайн опитувальників.

Теоретичне значення дослідження:

Практичне значення дослідження:

Структура роботи: Дипломна робота складається із вступу, трьох розділів із висновками до них, висновків, списку використаних джерел (... **найменувань**) та додатків. Загальний обсяг роботи становить ... сторінок, з них основного тексту – ... сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦЯ

1.1 Професійна компетентність фахівця як психологічна проблема

Швидкозмінність умов життя дає реальні виклики усьому суспільству. Незалежно від їх типу, соціальні умови чи природні, встановлюються певні реалії із якими доводиться боротись кожному із нас. Набуті навички та досвід попередніх поколінь дають лише поштовх до вироблення індивідуальних якостей особистості. Разом із ними, людство має за мету виробити певні професійні компетентності, що допоможуть ефективно долати перешкоди у своїй діяльності.

Зважаючи на огляд питання професійної компетентності, вважаємо за доцільне дати визначення терміну. Відповідно до значення, поняття компетентності у перекладі з латинської *competentia* означає коло питань, у яких людина добре обізнана, має знання та досвід. Також, компетентність визначається як набута у процесі навчання інтегрована здатність особистості, яка складається із знань, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці. Її можна розглядати як динамічну комбінацію знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, які визначають здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти. Професійна компетенція — вміння використати знання, навички, досвід в конкретно даних умовах, досягнувши при цьому максимально позитивного результату. [6]

Зважаючи на складність і багатогранність аспектів, питання професійної компетентності фахівців у галузі психології потребує детального розгляду:

1. Теоретичні аспекти: На цьому рівні ми досліджуємо поняття компетенцій, включаючи широкий спектр знань, вмінь і навичок, необхідних для ефективної професійної діяльності психолога. Це стосується не лише

теоретичних основ предмету, але й розуміння його застосування в практичних ситуаціях.

2. Етичні аспекти: у цьому контексті ми розглядаємо етичні питання, що стосуються професійної діяльності психологів. Це включає зобов'язання зберігати конфіденційність, дотримуватись моральних і етичних стандартів у роботі з клієнтами або пацієнтами та уникати впливу особистих переконань на професійну діяльність.

3. Практичні аспекти: У цьому трактуванні ми розглядаємо реальні ситуації, з якими психологи діють у власній роботі. Це включає в себе здатність вирішувати проблеми для клієнтів або їх потреби, використовувати різні методи втручання, а також спілкуватися та ефективно працювати з більшою групою населення.

4. Розвиток і підтримка: на цьому етапі ми вивчаємо процес, за допомогою якого психологи навчаються та розвиваються в процесі своєї кар'єри. Це і відвідування професійних тренінгів та семінарів, і підтримка колег та викладачів, і самостійне дослідження та аналіз власної практики. [2;13]

Щодо розгляду теоретичного аспекту проблеми професійної компетентності психолога, ми можемо виокремити такі питання: освіта та навчання, навички і методи, психологічні теорії і моделі та критичне мислення.

Під питанням, що стосується освіти та навчання, йдеться про розуміння академічної основи психології, яка містить як загальні принципи, так і спеціалізовані знання в різних областях, таких як клінічна, когнітивна, соціальна психологія та інші. Компетентний психолог повинен мати широкий спектр теоретичних знань, щоб розуміти та аналізувати різноманіття психологічних явищ і проблем.

Навички та методи надають нам психологічну теорію, пов'язану з розробкою та використанням психологічних інструментів, технік і методів. Це означає оволодіння навичками спостереження, аналізу, діагностики та втручання. Компетентний психолог знає, як застосовувати різні методи дослідження, оцінки та лікування в залежності від конкретної ситуації та потреб клієнта. Розуміння та

оцінка різних теоретичних підходів до психології є важливою частиною здібностей психолога. Це включає в себе знання класичних і сучасних теорій, які пояснюють психологічні процеси, поведінку, особистість та інші аспекти людської психології. Компетентний психолог повинен володіти здатністю критично аналізувати інформацію, підходити до неї в манері критичної оцінки та вміти розглядати різноманітні методи та точки зору. Це включає в себе здатність розпізнавати теоретичні та методологічні обмеження, враховувати контекстуальні фактори та вибирати відповідні теоретичні підходи для конкретного дослідження чи справи [18].

Вкрай важливо, щоб ми усвідомили етичні аспекти професійної компетентності психологів. Адже він містить багато складних питань. По-перше, ми говоримо про конфіденційність і приватність. Психологи повинні дотримуватись суворих стандартів конфіденційності. Це означає, що всі особисті дані, які стосуються клієнта, повинні залишатися конфіденційними, для уникнення загрози життю або безпеці особи. Далі йдуть межі професійних відносин. Професіонали повинні підтримувати чіткі межі у своїх стосунках з клієнтами. Це означає уникати будь-яких форм романтичних або сексуальних стосунків з клієнтами та будь-яких конфліктів інтересів.

Також важливо отримати згоду на терапію. Психологи повинні отримати згоду клієнтів або скористатися проведенням психотерапії чи інших заходів. Це включає пояснення процедур, ризиків і переваг, а також забезпечення клієнтами достатньої інформації для прийняття обґрунтованих рішень. У зв'язку з цим ми також повинні пам'ятати про повагу до індивідуальності та різноманітності. Адже повага до прав і гідності всіх осіб, незалежно від расової, етнічної, соціальної, статевої чи іншої приналежності, є важливою характеристикою компетентного експерта. Це включає уникнення будь-яких форм дискримінації та забезпечення рівного доступу всіх клієнтів до психологічної допомоги та підтримки. Для ефективного етичного розвитку експерт повинен постійно вдосконалювати свої професійні якості. Це самовдосконалення та навчання. Це

дозволить забезпечити найвищий рівень допомоги та мінімізувати помилки при роботі з клієнтами [9; 28].

Практичний аспект професійної компетентності психолога складається з широкого спектру конкретних дій і навичок, які він повинен продемонструвати в реальних ситуаціях. Ефективна взаємодія з клієнтами допоможе налагодити стосунки, продемонструвати емпатію та співчуття, прислухатися до їхніх проблем та ідей, а також допоможе створити довіру до процесу консультування. У процесі діагностики та оцінки психолога необхідно володіти різними методами та інструментами для діагностики психологічних проблем і оцінки психічного стану клієнта. Це може включати проведення спостережень, анкетування, психологічних тестів та інтерв'ю. Розробка та впровадження стратегії втручання демонструє навички розробки та реалізації плану обслуговування, який відповідає потребам і цілям клієнта. Це може включати когнітивну поведінкову терапію, психоаналіз, групову терапію та інші підходи. Управління кризовими ситуаціями в невідкладній медичній допомозі може включати першу допомогу при кризах психічного здоров'я, роботу з людьми, які отримали травми, або пошук додаткової підтримки, коли це необхідно. Необхідно також пам'ятати про здатність до саморефлексії. Експерти повинні обмірковувати власну практику роботи, помічати власні сильні та слабкі сторони, а також мати можливість шукати підтримки та допомоги у колег або надавати собі необхідну допомогу для збереження психічного здоров'я. [17; 26]

Аспект розвитку та підтримка професійної компетентності психолога охоплює широкий спектр стратегій і дій, спрямованих на стійкий професійний розвиток і підтримку роботи. Тут можна помітити постійне навчання та самоосвіту, навчання та підтримку колег, супервізію, саморефлексію та самоаналіз, збереження психічного здоров'я. Беручи до уваги цей перелік, слід детальніше описати усі види. Навчання та самоосвіта передбачає активну участь у семінарах, тренінгах, конференціях та курсах підвищення кваліфікації, а також самостійне дослідження актуальних наукових досліджень та публікацій. Крім того, спілкування з досвідченими колегами, отримання порад і конструктивної

критики допомагає успішним психологам розвивати навички та відчувати нову ситуацію. Регулярні консультації з досвідченим керівником можуть допомогти вам проаналізувати та покращити свою роботу, вирішити етичні проблеми та діяти з більшою впевненістю у складних ситуаціях. Використовуйте час, щоб об'єктивно оцінити свою діяльність, застосувати сильні та слабкі сторони, поставити цілі для подальшого розвитку. Для ефективної професійної діяльності важливо приділяти час особистому відновленню, використовувати стратегії запобігання професійному вигоранню та підтримувати емоційне здоров'я. [37]

Тому професійна компетентність фахівців є ключовим елементом успіху психологічної практики і потребує постійного вдосконалення та уваги до всіх її аспектів.

1.2 Структура професійної компетентності фахівця

Під час розгляду структури професійної компетентності часто зустрічається споріднене із ним поняття “компетенція”. Проаналізувавши визначення із тлумачного словника сучасної української мови, можна розглядати поняття компетентності та компетенції як споріднені за значенням [5]. Адже, у працях вітчизняних науковців ці твердження співвідносять між собою та вважають аналогічними.

Проте, ми вважаємо доцільним розмежовувати їх та використовувати поняття “компетентності” з огляду на кваліфікованість фахівця [6].

Розглядаючи проблематику професійної компетентності актуально використовувати Етичний кодекс психолога України, в якому можна отримати вичерпні роз'яснення щодо прав та обов'язків фахівця, структури та мети його співпраці із клієнтами [28].

Із досліджуваного питання є достатня кількість наукових праць сучасних вітчизняних дослідників. Серед них можна виокремити розвиток професійної компетентності у різних видах діяльності: професійна діяльність (Н. Булатевич, Ж. Вірна, Ю. Долінська, Н. Коломінський, Н. Підбуцька та ін.), індивідуальна характеристика рівня відповідності вимогам професії як психологічний стан (Н.

Завініченко, І. Кирилюк, В. Моргун, В. Панок, В. Рибалка, В. Троцький, Л. Щербіна та ін.) та як розвиток професійних навичок в залежності від індивідуальних особистостей фахівця (І. Дружиніна, О. Клімов, А. Коваленко, С. Максименко, Н. Пов'якель, В. Романець, Н. Чепелєва та ін.).

Вітчизняна психологія розглядає ряд аспектів професійної компетентності, які включають рівень освіти та кваліфікації фахівця, наявність відповідної освіти та широкого загального і професійного кругозору, а також постійне підвищення науково-професійної підготовки. Професійна готовність та здатність особистості виконувати завдання у повсякденній діяльності також вважаються важливими. Це включає загальні та спеціальні знання та вміння, необхідні для успішного виконання конкретних професійних обов'язків, а також професійну підготовку, необхідну для виконання функцій, пов'язаних із спеціалізацією [8; 13; 17; 20; 23; 31; 33; 38; 43].

Відповідно до трактування Ж. Вірної на формування професійних компетентностей впливає смислова регуляція діяльності, яка відіграє значну роль у становленні професійних якостей та приведенні діяльності у відповідність до стійких сукупностей життєвих ситуацій [8]. Також, вона проводить паралель зі сторони особистісного аспекту формування феномену та процесу розвитку особистості. Таким чином, структура компетентностей за Ж. Вірною повинна складатись із таких складових:

- здатність до саморозвитку шляхом володіння професією;
- практичне відтворення знань за допомогою прийомів самовираження;
- професійна творчість, що виражатиметься креативністю та інноваційністю;
- адаптивна компетентність [7-8, 8].

На думку Н. Коломінського сутність полягає у знаннях успішної діяльності та професійних навичках [20]. Його думку поділяє у своїх працях і Н. Підбуцька, яка зазначає що саме когнітивний підхід дає ефективну підготовку фахівця. Феномен професійного самовизначення дослідниця розподіляє на

співвідношення професійної самосвідомості, професійної спрямованості та професійної компетентності [31].

Розглядаючи професійну компетентність зі сторони індивідуальної характеристики рівня відповідності вимогам професії як психологічного стану, варто звернути увагу на структуру запропоновану В. Панок. Згідно його тверджень узагальнимо основні критерії:

- фізичний стан;
- психічне здоров'я;
- вербальний компонент;
- мотиваційна сфера діяльності;
- механізми емоційної регуляції та витривалості [29].

На його думку, фахівець має постійно адаптуватись до змін у своїй сфері діяльності, застосовувати свої знання на практиці, а по завершенні навчання уміти застосовувати набуті знання для ефективного виконання професійних обов'язків.

Щоб структурувати рівні професійної підготовки до діяльності, В. Панок та інші науковці пропонують комплекс професійно-психологічних завдань. По-перше, обов'язкова взаємодія із навколишнім середовищем та соціумом. Відповідно першого комплексу, психолог аналізуватиме смисловий рівень, до якого належатимуть риси соціальної поведінки, індивідуальні особливості та психосоматичне здоров'я.

По-друге, структурна організація суб'єкта, яка включатиме в себе складові із мотиваційної, когнітивної та операційної структури.

По-третє, час впливатиме на процес становлення професійних функцій, динаміку, дасть можливість коригувати розвиток і становлення фахівця [29].

Згідно розробленої моделі під керівництвом Н. Чепелева та Н. Пов'якель складові особистості фахівця залежать індивідуальних особливостей із декількома підструктурами. Мотиваційно-цільова дає мотивацію до професійного зростання, можливість саморефлексії. Можливість помічати особливості процесів та поведінки передбачає у собі когнітивна підструктура. За

допомогою операційно-технологічної підструктури визначається володіння професійними навичками з їх практичним використанням. За розвиток комунікації відповідає комунікативно-рольова підструктура, на меті якої є вироблення професійної ідентифікації. Регулятивна підструктура розвиває здатність до фрустрації [43].

Отже, структура професійної компетентності залежить від цілих систем професійних здібностей.

1.3 Особливості професійної діяльності психолога та структура його професійної компетентності

Сьогодні потреба в професійній діяльності психолога зростає. Важко визначити чим саме це зумовлено: чи потребує вона підбору персоналу в різних сферах; або супровід та корекція дітей у дошкільних та загальноосвітніх закладах; або психодіагностична та тренінгова робота в організаціях і компаніях; або консультативна допомога людям, які переживають стреси внаслідок різних характеристик: війни, насильства, внутрішнього сенсу життя, проблеми з ідентичністю та інше. Зрозуміло, що справа в професіоналізмі психолога визначає ефективність надання послуг тим, хто їх потребує, отже розвиток професійно важливих якостей студентів-психологів актуальна і нагальна проблема. Тобто, ми розглядаємо не лише підвищення кваліфікації фахівця, а й розвиток особистих якостей необхідних для роботи із клієнтом.

Реалії сьогодення дають відчутний поштовх для розуміння важливості діяльності психолога. Сучасне суспільство стає все більш залежне від різноманітних чинників, які спричиняють дискомфорт, порушують психічне здоров'я та іноді можуть призвести до летальних випадків. Індивід, який потерпає від внутрішніх переживань схильний до нервових розладів, поганої концентрації уваги, порушення зв'язного мовлення. Необхідність психологічної підтримки таких осіб є дуже важливим.

Майбутні фахівці-психологи набувають власного досвіду під час не лише здобуття теоретичних знань та умінь, а й при застосуванні їх у роботі з різними

категоріями людей. Враховуючи усі індивідуальні особливості, спостерігаючи за вербальними та невербальними навичками, психолог виробляє власну стратегію співпраці із особою, добирає актуальні методи та практики.

Потрібно також пам'ятати і про вікові особливості клієнтів, життєвий досвід та максимально лояльно відноситись до усіх проблем, які ми допомагаємо вирішувати.

Отже, доцільно виокремити структуру набуття професійної компетентності психологів. Враховуючи різноманітність наукових праць, статей вітчизняних та зарубіжних дослідників, вважаємо що насамперед компетентності формуються за допомогою таких етапів професійної діяльності:

- 1-ий етап: навчання у вищих навчальних закладах. Сюди ми відносимо адаптаційний 1 курс, де майбутній фахівець ознайомлюється із основами психології та корекційної роботи. Після цього на наступних роках навчання, студент отримує необхідні знання для вироблення індивідуальної стратегії роботи.

- 2-ий етап: проходження практики. Можливо, хтось вважатиме не доцільним виокремлення цього етапу, але саме під час практичної діяльності у фахівців набувається перший досвід індивідуальної роботи. Під керівництвом психологів-практиків студенти коригують свої помилки у роботі, ознайомлюються із реальною документаційною базою, намагаються створити власні матеріали та генерують заняття.

- 3-ій етап: професійна діяльність. Він є найважливішим етапом з поміж усіх. Під час своєї діяльності фахівець здобуває досвід, займається саморефлексією, аналізує усі здобутки та досягнення. Важливою умовою є здатність психолога до критичного осмислення власних помилок та вміння переналаштувати себе. Іноді, негативний досвід роботи стає переломним рубіконом і діяльність деяких фахівців вартує їм кар'єри. Необхідно чітко стимулювати себе та виносити ефективність такого досвіду на покращення власної діяльності.

- 4-ий етап: підвищення кваліфікації. Лише той фахівець, який постійно покращує свої знання, розширює кругозір та “йде у ногу” з сучасністю може вважатись справжнім професіоналом своєї справи. Систематичність та періодичність підвищення професійної компетентності дає лише позитивні результати у роботі фахівця.

Тому, професійна діяльність психолога має включати в себе певні вимоги, які покликані розвивати особистість та привчати їх до постійного самовдосконалення.

Висновки до розділу 1

Усі розглянуті питання, на нашу думку, доводять важливість формування професійної компетентності для діяльності психолога-практика. Суспільне значення даної професії викликане виключно із потребами вимог сьогодення та має на меті допомогу та підтримку усіх категорій осіб (**трохи розширити висновок**).

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПСИХОЛОГІВ

2.1 Толерантність як важлива якість особистості психолога

Серед професійних компетентностей психологів однією із найважливіших є феномен толерантності.

Згідно з визначенням, поняття толерантність походить з латинської мови та перекладається як стійкість, витривалість, терпимість. Толерантність — це «допустиме відхилення». Протилежність толерантності — це нетерпимість. Толерантність потрібно відрізнити від пасивної добровільності (адже таке пасивне прийняття не виражає позитивного значення судження, і не формує протилежності відхиленню) і від синкретизму.

Через багатоаспектність феномену «толерантності» у теорії сучасного наукового знання мають місце різні підходи до розуміння цього феномену. Філософський аспект пропонує розгляд толерантності як готовності постійно і з гідністю сприймати особистість, річ або подію, як терпіння, терпимість, витримка, примирення. Політичний контекст centruє увагу на повазі до свободи іншої людини, її поглядів, думок, поведінки. Соціологія трактує толерантність як милостивість, делікатність, прихильність до іншого тощо. У загальнопедагогічному контексті толерантність трактується як готовність прийняти інших такими, якими вони є, і взаємодіяти з ними на засадах згоди і порозуміння [6].

Толерантність вперше з'явилася в античних містах-державках як супутник демократичного способу життя. Це протилежність упередженням, негативному ставленню до «чужих». Витоки толерантності в стародавньому світі були пов'язані, зокрема, з терпимістю до чужих богів і релігійних практик. Ідеї толерантності та поваги до інших сягають своїм корінням в етичні системи Конфуція, Аристотеля, Епікура.

У середні віки слово «толерантність» бере свій початок від поняття віротерпимості, яке асоціювалося з періодом переслідувань перших християн. Він охоплює ідею свободи віросповідання та відображає соціальний і правовий статус невіруючих у державах з офіційно домінуючими релігіями. Подальше розуміння толерантності/нетолерантності в Європі відбувається в історичному контексті довгої історії міжрелігійних конфліктів і воєн. Важкий шлях компромісу між католиками і протестантами заклав основу практичного досвіду віротерпимості.

У європейській культурі поняття толерантності пов'язують із сучасною філософією. Подальшому теоретичному розвитку концепції толерантності сприяли ідеї представників західної культурної антропології та етнології, які наголошували на існуванні та самоцінності ідей «іншого». Основоположник ліберальної теорії Дж. Мілль вважав, що тиранія залишається веде до створення єдиного й однорідного суспільства, а свобода полегшення розмаїття світу. Відомий етнограф і філософ Леві-Строс критикував європоцентризм і етноцентризм у західній думці, демонстрував цінність збереження ідентичності та міжкультурного діалогу, а також розглядав зв'язок між культурною різноманітністю та історичним прогресом. Тим заклав методологічну основу розуміння толерантності [39].

Значення толерантності в новій європейській цивілізації виникає в тому, що вона виявляє здатність консолідувати громадянське суспільство, приборкувати запал конкурентних ідей, перетворювати ідеологічні та культурні конфлікти у форму вільної, упорядкованої, раціональної критичної дискусії.

Толерантність – норма сучасного цивілізованого світу. Він був визнаний одним із основних етичних і політичних цінностей і демократичним інститутом у ліберальних суспільствах протягом останніх трьох століть. Толерантність розглядається як альтернатива викликам глобалізації, яка підвищила вимоги до адаптивності та гнучкості до різних культур, усвідомлення цінностей спілкування, взаєморозуміння та діалогу [38].

Толерантність передбачає установку на прийняття індивідуальності людини, її розуміння та конструктивне спілкування. Основою толерантного ставлення є повага до особистості та прийняття різноманітних її проявів, думок і недоліків. Це означає ставитися до інших зі співчуттям, емпатією, розумінням цінності людини та бажанням допомогти. Психолог повинен допомогти людині усвідомити власні особливості і, при необхідності, змінити свою поведінку і погляди через усвідомлення неправомірності певних переконань і поведінки. У своїй роботі ми наполягаємо на тому, щоб розглядати толерантність як психологічний феномен, який дає нам можливість прийняти та поважати думки, переконання, поведінку, особисту психологію, расу, культуру та інші характеристики людей без осуду.

Під час розгляду умов розвитку толерантності, варто виокремити такі:

- формування знань та набуття професіоналізму;
- формування комунікативної компетентності;
- формування у психолога емпатії;
- уміння застосовувати отриманні знання, інтегруючи їх у практичну діяльність;
- створення умов до відкритого діалогу між усіма учасниками процесу [40].

Отже, для розвитку феномену толерантності у майбутніх психологів необхідно створити доброзичливе середовище, в якому студенти, що навчаються у вищих навчальних закладах, матимуть можливість розвивати свою індивідуальність, викладачі прагнутимуть зрозуміти своїх студентів і активно взаємодіяти з ними для досягнення спільних цілей освітнього процесу.

2.2 Комунікативна толерантність як детермінанта професійної компетентності психологів

Толерантність є важливою професійною якістю для психологів. Вона додатково розуміти особистісні психологічні особливості, установки та переконання інших і конструктивно спілкуватися з ними. Тому розвиток толерантності у майбутніх психологів є важливою складовою розвитку

професійної компетентності. Крім того, психологи повинні бути готові до вирішення проблем нетолерантного ставлення до інших і розвитку толерантності у суб'єктів професійної діяльності [43].

Вивчення проблеми формування толерантного ставлення до оточуваних у майбутніх психологів є цікавим, оскільки робота психолога пов'язана зі взаємодією зі всіма людьми, які мають власні погляди, установки, переконання, цінності, етику, особистість, здатність тощо. Методом професійної діяльності психолога є допомога людині, незалежно від її особистісних характеристик, культури, почуття життя, релігійних поглядів тощо.

Важливою складовою формування толерантності є набуття комунікативної компетентності. Її розвиток покращить спілкування із клієнтом та допоможе встановити довірливу атмосферу.

У розумінні комунікативної компетентності розглядається здатність встановлювати та підтримувати необхідний контакт з іншими людьми [1]. Набуття комунікативного досвіду відбувається не лише під час безпосередньої взаємодії, а й через літературні матеріали, театр, кіно тощо, де людина дізнається про особливості комунікативної ситуації, проблеми міжособистісної взаємодії та шляхи їх вирішення.

Серед усіх форм і видів толерантності, які існують сьогодні, комунікативна толерантність має особливе значення. Особливо це стосується фахівців, які працюють у сфері толерантності "людина-людина". Зокрема, психологів. Якою б не була ситуація, фокус людей має бути спрямований на позитивну взаємодію. Поведінка психолога, окрім інших світоглядних установок і поглядів, сформована і оснащена особливим стилем поведінки.

Фундаментальне право на спілкування - це право на власну індивідуальність, гідність, повагу, систему цінностей і точку зору. Здатність психолога бути толерантним допомагає гуманізувати процес професійної комунікації та налагодити взаєморозуміння між двома сторонами. Гуманізує процес професійного спілкування і бачення обох сторін взаємодії в позитивному світлі. Іншими словами, наявність такої професійної кваліфікації як

толерантність у спілкуванні є своєрідною фіксацією особливих зусиль, необхідних психологу для підтримання позитивних робочих стосунків з клієнтом. Для того, щоб підтримувати позитивні робочі стосунки з клієнтом та вирішення нагальних проблем і є однією з основних передумов підвищення рівня професійної компетентності психологів. Це важливий критерій для фахівця.

Висновки до 2 розділу

Підсумуємо вищевикладені твердження. Отже, комунікативна толерантність - це особлива особистісна риса, яка відображає психологічну готовність людини до позитивної взаємодії з іншими людьми, які мають інші цінності, це особлива особистісна риса, яка відображає психологічну готовність людини до позитивної взаємодії з іншими людьми.

Основними критеріями є толерантність, емпатія, поведінка, інтелектуальна гнучкість, повага та самоконтроль. Ці особистісні характеристики забезпечують наявність особистісних рис таких, як партнер по спілкуванню має високий ступінь розуміння психічного та функціонального стану іншого, його особистісних характеристик, внутрішніх якостей та особливостей. Це забезпечує безконфліктну комунікативну взаємодію між двома сторонами. і гарантує безконфліктну комунікативну взаємодію між ними.

Серед усіх форм і видів феномену толерантності загалом саме цей вид є найбільш важливим для ефективної професійної діяльності. Він має вирішальне значення для ефективної професійної діяльності психологів. Комунікативна толерантність як специфічна риса особистості, що слугує основою для оптимізації процесів спілкування та взаємодії, може вважатись однією з основних складових. комунікативної компетентності. Розуміння основних принципів професійної міжособистісної та групової взаємодії та її наявність або відсутність є якісним показником професійного розвитку психолога.

РОЗДІЛ 3.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

3.1 Організація і методи конкретно-тематичного дослідження

Задля проведення ефективного аналізу формування толерантності, ми провели діагностику серед 30 майбутніх психологів. У дослідженні взяли участь 15 жінок та 15 чоловіків віком 20-26 років.

Емпіричне дослідження було організоване відповідно до основних етапів: підготовчий, безпосереднє проведення та аналіз отриманих результатів.

Для забезпечення конфіденційності, ми не збирали особисті дані такі, як прізвище та ім'я, місце проживання чи особиста електронна адреса. У опитувальниках ми просили вказати їх вік та стать.

Для перевірки формування толерантності як професійної компетентності ми використали наступні діагностичні методи:

- 1) Експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (за Г.У. Солдатовою, О.О. Кравцовою, О.Є. Хухлаєвим, Л.А. Шайгеровою);
- 2) методика визначення індивідуального рівня толерантності (Баднера);
- 3) Методика діагностики загальної комунікативної толерантності (за В.В. Бойко).

1) Експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (за Г.У. Солдатовою, О.О. Кравцовою, О.Є. Хухлаєвим, Л.А. Шайгеровою).

Експрес-опитувальник спрямовано на вивчення рівня толерантної культури особистості. Він складається із 22 твердження, які відображають як загальне ставлення респондента до навколишнього світу та інших людей, так і соціальні установки у різних сферах взаємодії, де проявляються толерантність та інтолерантність людини. Так, у методику включені твердження, що виявляють відношення до деяких соціальних груп (меншин, психічно хворих людей, жебраків), комунікативні установки (повага до думки опонентів, готовність до

конструктивного вирішення конфліктів та продуктивної співпраці). Спеціальна увага приділена етнічній толерантності/інтолерантності (ставлення до людей іншої раси та етнічної групи, до власної етнічної групи, оцінка культурної дистанції) [16].

Респондентам пропонується оцінити наведені у бланку твердження.

2) Методика визначення індивідуального рівня толерантності (Баднера).

Для визначення толерантності особистості до невизначеності ми використати методику, розроблену американським психологом С. Баднером.

Загалом, до характеристик толерантної до невизначеності особистості належать: інтерес до неоднозначних ситуацій, відчуття комфорту в неоднозначних ситуаціях, сприйняття їх як бажаних, здатність розмірковувати над питаннями навіть тоді, коли невідомі всі фактори і можливі наслідки рішення, конфлікти, що виникають в неоднозначних ситуаціях, і напруженість, що виникає в них; здатність протистояти відсутності релевантності і логіки в інформації, що надходить; здатність приймати невідомі ситуації; здатність розпізнавати нові і незнайомі ситуації. До характеристик інтолерантної особистості належать: сприйняття неоднозначних ситуацій як джерела загрози; схильність до надмірно "чорно-білих" суджень; часте намагання приймати поспішні рішення без урахування реальної ситуації; прагнення до чіткого і безумовного прийняття або неприйняття у відносинах з іншими; нездатність мислити категоріями можливостей, невизначеності і неконкретності; намагання уникати чогось; схильність тривожно реагувати на неоднозначні ситуації, потреба в категоризації, нездатність припустити наявність позитивних і негативних якостей в одному об'єкті, дихотомічне сприйняття, нездатність сприймати суперечливі або швидко мінливі стимули, невпевненість у пошуках безпеки.

3) Методика діагностики загальної комунікативної толерантності (за В.В. Бойко).

Згідно з цією методикою, автор вважає, що низький рівень комунікативної толерантності є ознакою інтолерантності. Діагностика містить у собі бланки із судженнями, які необхідно оцінити певною кількістю балів.

Усі результати було узагальнено у графіки та таблиці.

3.2 Програма формування толерантності як професійної компетентності

Під час дослідження “Індексу толерантності” (додаток А), ми виокремили результати для категорій жінки і чоловіки, які наведено у табл. 3.1. Це допоможе провести уточнення в розрізі гендерної специфіки дослідження.

Таблиця 3.1

Результати опитувальника «Індекс толерантності» у гендерних групах

	студентки		студенти	
	К-сть осіб	% значення	К-сть осіб	% значення
	15	100%	15	100%
Низький рівень	1	6,7%	5	33,3
Середній рівень	8	53,3 %	7	46,7%
Високий рівень	6	40%	3	20%

Згідно з показниками, ми бачимо, що рівень толерантності набагато розвиненіший саме у майбутніх психологів жіночої статі. Низький показник виявлено лише у 1 студентки на протигагу показників у 5 студентів.

Середній рівень розвитку толерантності серед студентів обох статей більш стабільний. Високий рівень виявлено лише у 6 жінок та 3 чоловіків.

Хочемо зауважити, що на якісний відсоток дослідження також вплинув і вік респондентів. Дані щодо вікового значення ми навели у таблиці 3.2. Для зручності, було розділено вік респондентів на 3 категорії; 20-21, 22-23, 24-26 років. Варто відзначити, що до першої категорії увійшли студенти, які

навчаються на перших курсах, друга категорія — студенти старших курсів, третя вікова категорія студенти-випускники.

Таблиця 3.2

Дослідження розвитку толерантності у гендерних групах
в розрізі вікових особливостей

	студентки			студенти		
	20-21	22-23	24-26	20-21	22-23	24-26
Низький рівень	1	-	-	3	1	1
Середній рівень	1	2	5	2	1	4
Високий рівень	-	2	4	-	1	2

Отже, як ми можемо побачити, що на розвиток феномену толерантності має значний вплив не лише гендерна група, а й отримання знань відповідно до років навчання у вищих навчальних закладах.

Наступною методикою було обрано визначення рівня толерантності до невизначеності (Баднер, додаток Б). Узагальнені показники наведено у діаграмі (рис. 3.1)

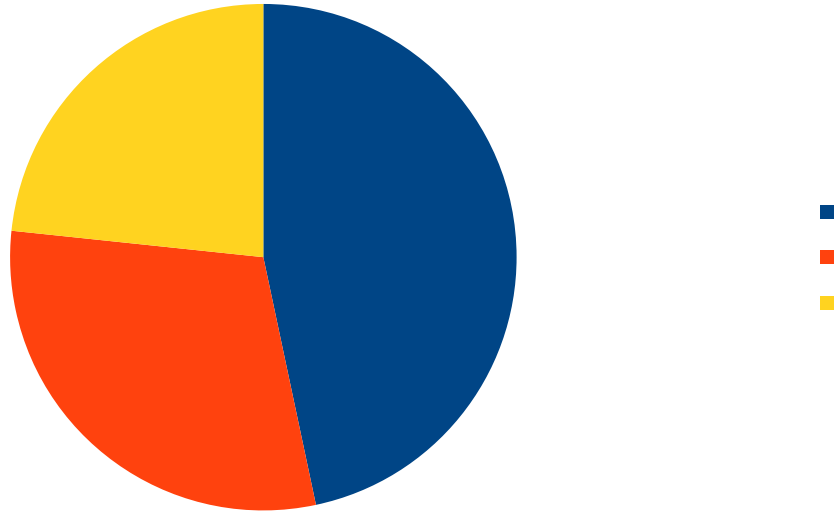
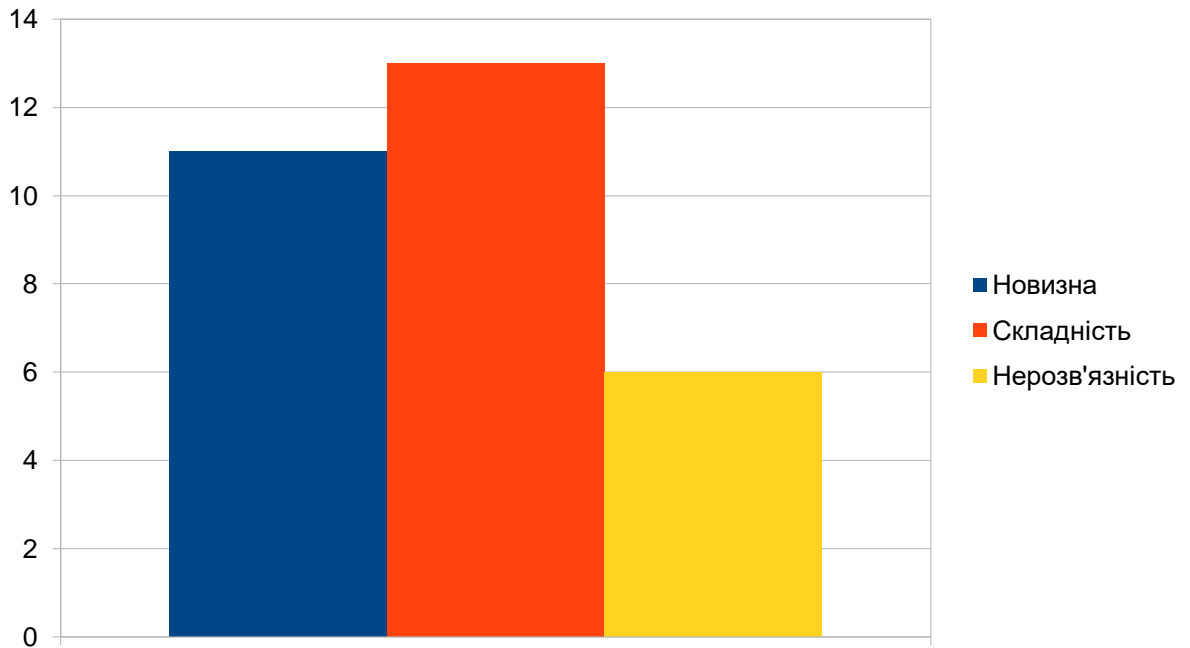

Рис.3.1 Рівень толерантності до невизначеності у майбутніх психологів

Аналіз отриманих даних свідчить, що частина респондентів (14 осіб; 46,7%) мають низьку толерантність до невизначеності, що супроводжується зниженням здатності до соціально-психологічної адаптації, сприйняттям незвичних ситуацій як загрозливих та очікуванням різноманітних проблем. У таких учасників думки про майбутнє викликають тривогу, нестабільність, втрату контролю та відчуття безпорадності. Середній показник толерантності до невизначеності серед 30 респондентів становить 9 осіб, 30%; ці люди відчувають певну напругу в невизначених ситуаціях, схильні прораховувати різні сценарії розвитку подій і приділяють велику увагу аналізу негативних факторів, але при цьому протистоять деструктивним впливам і зберігають здатність правильно оцінювати ситуацію. 7 респондентів, 23,3%, демонструють високу толерантність до невизначеності, що свідчить про те, що вони не бояться майбутнього, мають високий рівень адаптивності та відкриті до нового досвіду. Ці люди готові приймати реальність такою, якою вона є, і не надто нервують в очікуванні змін.

Якщо розглядати поділ результатів відповідно до субшкал, отримуємо наступну діаграму (рис. 3.2)

Рис. 3.2. Субшкали діагностики інтолерантності до невизначеності
(перенести під діаграму)

Отже, показник новизни проблеми в якій необхідно особистості зустрічатись вперше зустрічається у 36, 7 %, складність проблеми — 43,3%, нерозв'язність — 20% із 30 респондентів. Ми можемо спостерігати, що ці додаткові три критерії показують нам фактори впливу певних ситуацій на розвиток особистісної толерантності.

Під час діагностики загальної комунікативної толерантності (В.Бойко, додаток В), нами досліджено індекси толерантності майбутніх психологів. Компоненти нервово-психічної стійкості відповідають соціальній згуртованості, тому вона певною мірою визначається вищими "рівнями" душі. Ці компоненти пов'язані з толерантністю на індивідуальному рівні. Нейропсихологічні конструкти життестійкості корелюють із загальною дисперсією шкали В.В. Бойка індексу толерантності та шкали соціальної згуртованості, яка пов'язана з підвищеною ймовірністю інтолерантної поведінки. Це можна пояснити нейропсихологічною стабільністю, відсутністю емпатійного досвіду з іншими, що не дозволяє бути суворим і нетерплячим. Також можна сказати, що жорсткість і нетерпимість мають певне психофізіологічне підґрунтя. Чим нижчий рівень функціонування людини, тим більша ймовірність пригнічення толерантності.

Тому нейропсихологічна стійкість включена в рівняння регресії стійкості. Тому ми зупинилися на аналізі психологічного рівня.

Згідно 9 питань у 30 респондентів отримано наступні результати:

Таблиця 3.5

(Назва таблиці)

	Студентки			Студенти			Загальний %		
	н	с	в	н	с	в	н	с	в
Блок 1	2	5	8	5	7	3	23,3	40	36,7
Блок 2	3	6	6	4	2	9	23,3	26,7	50
Блок 3	1	3	11	3	4	8	13,3	23,3	63,3
Блок 4	2	2	11	3	2	10	16,7	13,3	70
Блок 5	4	6	5	2	6	7	20	40	40
Блок 6	3	3	9	3	4	8	20	23,3	56,7
Блок 7	2	5	8	4	2	9	20	23,3	56,7
Блок 8	3	3	9	1	3	11	13,3	20	66,7
Блок 9	4	5	6	5	2	8	30	23,3	46,7

Як ми бачимо, у переважної більшості студентів переважає високий рівень розвитку комунікативної толерантності.

Отже, для різної гендерної групи майбутніх психологів є характерною відмінністю рівень розвитку толерантності.

3.3 Рекомендації щодо ефективного формування толерантності як професійної компетентності у майбутніх психологів

Визначивши історичне підґрунтя феномену толерантності та дослідивши його розвиток у майбутніх фахівців, можемо утворити певні рекомендації щодо її формування.

Першочергово, будь який процес формування включає в себе процес виховання. Генетично закладено набувати певні риси особистості перебуваючи в певному соціумі.

Отримані результати свідчать про такі перспективи для підвищення толерантності студентів, як: спрямування знання та уявлень на реальну поведінку і ставлення до людей у конкретних життєвих ситуаціях, спонукання до реальних дій, підвищення особистісної зрілості і зосередження уваги на конструктивних шляхах, орієнтування на конструктивні способи вирішення проблемних ситуацій, виявлення недоліків та розробку відповідної системи ціннісних орієнтацій студентів.

Перш за все, необхідно забезпечити фахівців знаннями про конкретний зміст їхніх цінностей (когнітивний компонент) та сформувати позитивне емоційне ставлення до них (афективний компонент). Але тільки цього недостатньо, адже формування і набуття особистісної ціннісної орієнтації - це не одне й те саме, що виконання певної діяльності. Власне дія (інтелектуальний елемент) можлива лише тоді, коли вона є частиною діяльності. Тому необхідно зробити наступне - не тільки сприяти, але й організувати виховний процес. Таке навчання не тільки сприяє набуттю професійних знань, умінь і навичок, але й сприяє розвитку відповідного розуміння клієнтів. Така ціннісна орієнтація також сприятиме розвитку толерантності. Найкращий період для формування ціннісних пріоритетів (як в особистому, так і в професійному плані) є навчання у ВНЗ.

Ефективною методикою буде проведення групових та колективних видів діяльності, які зумовлюватимуть потребу у комунікації з усіма учасниками та спонукатимуть вироблення навичок аналізу ситуацій, поведінки та норм спілкування.

Сучасна психологія пропонує цілий ряд програм в які входять методичні прийоми та техніки. Проте, для реалізації програми головною умовою є дотримання основних принципів: добровільна та активна участь, взаємодія між усіма учасниками заснована на довірі, рівноправності та толерантності, фідбек (зворотній зв'язок), самоаналіз. Для проведення таких занять і тренінгів варто обирати приміщення, яке легко адаптувати під будь-який вид діяльності. При цьому, необхідно використовувати вправи на розвиток емоційного вираження, пошуку логічного та найменш тригерного виходу із ситуацій, націлюватись на співпрацю із різними категоріями клієнтів.

Висновки до 3 розділу

Результати емпіричного дослідження показують, що як для хлопців, так і для дівчат загальним показником толерантності є соціальна згуртованість. Загальним показником толерантності, за методикою Солдатової, є соціальна адаптація, яка безпосередньо пов'язана з відсутністю зовнішніх реакцій, універсалізмом та відсутністю стереотипів, вироблення реакцій, універсалізму, зацикленості на задоволенні потреб (подоланні перешкод) та вираженість міркувань.

За методикою В.В. Бойко розглядалась нетерпимість, гнучкість мислення. Це свідчить про те, що комунікативна толерантність є частиною системи соціальної адаптації і пов'язана зі специфікою стрес-реакції, поведінковими стратегіями людини та важливістю ціннісних орієнтацій (загальнолюдські цінності, доброта), розвиток дивергентного мислення в стратегіях поведінки людини (на протигагу зосередженості на власному статусі, досягненнях та задоволеності). При цьому і чоловіки, і жінки дозволяють відкинути припущення, що толерантність лінійно детермінована нейропсихологічним рівнем лінійної залежності толерантності від рівня нервово-психічної стійкості. Однак можна стверджувати, що рівень інтеграції особистісних якостей і характеристик толерантності в систему є нижчим у хлопців, ніж у дівчат. Нижчий рівень інтеграції толерантності в систему особистісних якостей і

властивостей пов'язаний з більшими відмінностями в толерантності на поведінковому і настановному рівнях та вищими показниками відносної гнучкості. Спостерігається дефіцит орієнтації на розвиток комунікативної толерантності.

Існують різноманітні методики націлені на розвиток толерантності, які можна адаптувати для власного використання.

ВИСНОВКИ

Отже, розглянувши усі питання дипломного дослідження ми визначили:

1. Професійна компетентність є сукупністю набутих знань, умінь та навичок. На її розвиток впливають різноманітні соціальні та психологічні фактори з якими стикається майбутній психолог під час навчання та безпосередньо практичної діяльності.

2. **Історичне значення** професійної компетентності широко розглянуте у працях вітчизняних дослідників, що дає змогу працювати над обраною тематикою.

3. Цінність феномену толерантності було доведено ще від початку розвитку психології як науки. **Комуникативна толерантність** є одним із головних видів даного феномену.

4. Емпіричне дослідження показало, що на розвиток толерантності впливає гендерна приналежність. Так, жінки-психологи більш схильні до толерантної поведінки у роботі із клієнтами, ніж чоловіки. Ми зумовлюємо це тим, що на розвиток цієї риси впливають певні якості особистості. Так, як “чоловічі” якості впливають на емоційну відчуженість.

Перспективи подальших досліджень полягають у більш комплексному вивченні загальної системи толерантності. Розглянувши різні її складові, слід перейти до більш комплексного дослідження загальної системи толерантності, враховуючи різні її складові та механізми. Продовжити розробку методологічного інструментарію для вимірювання толерантності як багаторівневого явища.

(висновків замало)

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

(оформити за правилами)

1. Безкоровайна О. В. З педагогікою толерантності в третє тисячоліття / О. В. Безкоровайна // Педагогіка толерантності. – 2003. – № 3 (25)
2. Бочелюк В. І., Зарицька В. В. Психологія: вступ до спеціальності: навч. посібник / В. І. Бочелюк, В. В.Зарицька. – К., 2007. – 288 с.
3. Булатевич Н. М. Організація діяльності психологічної служби: навч. посібник / Н.М.Булатевич. Суми. СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2015. – 445 с
4. Велика українська енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vue.gov.ua/Толерантність>
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
6. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Толерантність>
7. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Компетентність>
8. Вірна Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога: Дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.01 / Вірна Жанна Петрівна. – Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2004. – 437 с.
9. Горбунова В. В. Етичні та правові аспекти психологічних досліджень // Практична психологія та соціальна робота / В.В.Горбунова. – № 3. – 2005. – С. 18-23.
10. Грива О. А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полі культурного середовища: монографія / О. А. Грива. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2005. – 228 с.
11. Довгополова Я. В. Толерантність як ціннісна парадигма освіти в контексті єврорінтеграції. Педагогічні шляхи реалізації загальноєвропейських

цінностей у системі освіти України: зб. наук. праць. За заг. ред Г. Є. Гребенюка. Харків : Стил ь Іздат, 2005. 326 с.

12. Докукіна О. М. Толерантність у вихованні. Енциклопедія освіти. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 913 с.

13. Долінська Ю. Г. Особистісне зростання практичного психолога в процесі його професійної підготовки. Зб. наук. Праць «Психологія». К. : НПУ, 1998. Вип. І. С. 155-160.

14. Домінанти духовного світу українців: навч. посіб. Суми : Університетська книга, 2010. 250 с.

15. Дружиніна І.А. Психологічні чинники розвитку професійної ідентичності майбутніх практичних психологів: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2009. 20 с

16. Завіниченко Н. Б. Особливості розвитку комунікативної компетентності майбутнього практичного психолога системи освіти: автореф. дис. канд. психол. наук: спец. 19.00.07 К., 2003. 19 с.

17. Кирилюк І. Психологічні чинники підготовки практичного психолога до ведення терапевтичного діалогу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія / І.Кирилюк – К., 2006. – 20 с.

18. Клімов О. Психологія. Теорія і практика: Навч. посібник. Київ:Видавництво" Логос", 2005. 132-145 с.

19. Коваленко А. Б. Психологія міжособистісного взаєморозуміння / Алла Борисівна Коваленко. – К., 2010. – 287 с.

20. Коломінський Н. Л. Методологічні засади професійної підготовки практичного психолога // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – №4. – С. 12–13.

21. Корженко К. Що таке толерантність? Педагогіка толерантності. 2006. № 2-3. С. 6.

22. Ляпунова Т. А. Функції толерантності як соціально значущої цінності. Педагогічні науки. 2016. Вип. 69. Т. 3. С. 119–122.
23. Максименко С. Д. Структура особистості / С. Д. Максименко // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 1. – С. 1–13.
24. Матієнко О.С. Толерантність: введення в проблему. – Вінниця: ВДАУ, 2006. – 40 с
25. Мельничук М.М. Емпіричне дослідження феномена толерантності як багаторівневої характеристики особистості студента: факторний аналіз. Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. Київ, 2013. Т. 11. Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Вип. 8. Ч. 2. Ніжин : ПП Лисенко М.М., 2013. С. 234–242.
26. Моргун В. Ф. Основи психологічної діагностики / В. Ф. Моргун, І. Г. Тітов. – К.: ВД «Слово», 2009. – 464 с.
27. Нікольсон П. Толерантність як моральний ідеал. «Вісник» УрМІОН. 2002. № 1. С. 5–9.
28. Носенко Е. Л. Етичний кодекс психолога України у світлі Європейського Мета-кодексу етики психологів // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 5. – С.2-3.
29. Панок В. Г. Основи психологічної допомоги: теорія та практика психоконсультації : навч. посібник / В. Г. Панок, Я. В. Чаплак, Я. Ф. Андреева / за заг. ред. В.Г. Панка, І.М. Зварича. – Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2019. – 384 с
30. Петрушенко В.Л. – філософський словник / В.Л. Петрушенко – Львів. “Манголія 2006” с. 352.
31. Підбуцька Н.В., Беляєва Л.В., Професійна ідентичність майбутнього фахівця: аналіз теоретичних досліджень, / Н.В. Підбуцька, – м. Харків 2012 р.
32. Пісоцький В. Толерантність і виживання людства / В. Пісоцький // Людина і світ. – 1997. – № 10. – С. 33-36.
33. Пов`якель Н. І. Професійна рефлексія психолога-практика. Практична психологія та соціальна робота. 1998. № 6-7. С. 3-6.

34. Психологія толерантності особистості (на матеріалі дослідження студентів): монографія / В. М. Павленко, М. М. Мельничук; авт. післямови проф. В. Ф. Моргун. – Полтава: ФОП Мирон І. А., 2014. – 244 с.

35. Психологічна допомога особистості в складних обставинах життєдіяльності: збірник тез доповідей всеукраїнського науково-практичного семінару “Психологічна допомога особистості в складних обставинах життєдіяльності”, 18 травня 2018 р., м. Чернівці [електронний документ] / ред. кол.: Т.М. Титаренко (гол. ред.) та ін. - Чернівці : ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2018. – 154 с.

36. Психологічна енциклопедія / [авт.-упоряд. О. М. Степанов]. – К.: Академвидав, 2006. – 424 с.

37. Рибалка В. В. Професійна підготовка практичного психолога до роботи з особистісними проблемами клієнта. Персонал. – 2000. № 5 (59). С. 24–28.

38. Роменець В. А. Історія психології 19 – 20 століття / В. А. Роменець. – К: Вища школа, 1995. – 64 с.

39. Роменець В. А. Історія психології стародавнього світу і середніх віків / В. А. Роменець. – К: Вища школа, 1983. – 416 с.

40. Скрипченко О. Толерантність як морально-психологічне явище // Молодь, освіта, наука, культура і національна свідомість: Зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, Київ, 27-28 березня 2003р.: У 5-ти томах / Ред. М. І. Шкіль. – К: Вид-во Європейського ун-ту, 2003. – Т. 2. – 356 с. – С. 287-290.

41. Сулятицька Т. Феномен толерантності в історичному дискурсі // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 539-540. Філософія. – Чернівці: Чернівецький національний ун-т., 2011. – С. 35-38.

42. Троцький В.А. Психологічна допомога в екстремальних ситуаціях: навч. посібник. Київ. 2010. 75 с.

43. Чепелева Н. В., Пов'якель Н. І. Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога. Психологія. Київ: НПУ ім. Драгоманова, 1998. Вип. 3. С. 35–41.
44. Шаюк О. Я. Толерантність як сутнісна характеристика професійного спілкування / О. Я. Шаюк // Психологія і суспільство / гол.ред. А. Фурман. – 2010. – №2. – С. 169–178.
45. Щербіна Л.Ф. Методологія психологічної допомоги // Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / Л.Ф. Щербіна – 2009. – Вип. 30, т. 4. – С. 342-348.
46. Ясько Б. А. Толерантність у сучасному суспільстві. Київ : Наукова думка, 2012. 142 с.

Експрес-опитувальник «Індекс толерантності»

Бланк методики

Інструкція : Оцініть, будь ласка, наскільки Ви згодні або не згодні з наведеними твердженнями, і відповідно до цього поставте галочку або будь-який інший значок навпроти кожного твердження:

№	Твердження	Абсолютно не згоден	Не згоден	Скоріш за все не згоден	Скоріш за все згоден	Згідний	Повністю згідний
1	В змішаних подружжях зазвичай більше проблем, ніж в парах між людьми однієї національності.	6	5	4	3	2	1
2	До кавказців буду відноситись краще, якщо вони поміняють свою поведінку	6	5	4	3	2	1
3	Це нормально, вважати, що свій народ є кращим, аніж інші народи.	6	5	4	3	2	1
4	Я готовий прийняти в якості члена своєї сім'ї людину будь-якої національності.	1	2	3	4	5	6
5	Я хочу, щоб серед моїх друзів були люди різних національностей.	1	2	3	4	5	6
6	До деяких націй та народів важко добре відноситись.	6	5	4	3	2	1
7	Я можу уявити чорношкіру людину своїм близьким другом.	1	2	3	4	5	6
	Результат						
8	У ЗМІ може бути представлена будьяка думка.	1	2	3	4	5	6
9	Бідні та безпритульні самі винні у своїх проблемах.	6	5	4	3	2	1

10	З неохайними людьми неприємно спілкуватися	6	5	4	3	2	1
11	Всіх психічно хворих людей потрібно ізолювати від суспільства.	6	5	4	3	2	1
12	Біженцям потрібно помагати не більше, ніж всім іншим, так як у місцевих проблем не менше.	6	5	4	3	2	1
13	Для того, щоб навести лад у країні потрібна «сильна рука».	6	5	4	3	2	1
14	Туристи повинні мати ті ж самі права, що і місцеві мешканці.	1	2	3	4	5	6
15	Будь-які релігійні течії мають право на існування.	1	2	3	4	5	6
	Результат						
16	Якщо друг зрадив, то потрібно йому помститися.	1	2	3	4	5	6
17	В суперечці може бути правильна лише одна точка зору.	6	5	4	3	2	1
18	Навіть якщо у мене є своя точка зору, я завжди готовий вислухати і інші думки	1	2	3	4	5	6
19	Якщо хтось вчиняє зі мною грубо, я відповідаю тим самим.	6	5	4	3	2	1
20	Людина, яка думає не так як я дратує мене.	6	5	4	3	2	1
21	Мені діє на нерви безпорядок.	6	5	4	3	2	1
22	Я хотів би стати більш терпимою людиною, по відношенню до інших.	1	2	3	4	5	6
	Результат						
	Загальний результат						

Обробка результатів

Для кількісного аналізу підраховується загальний результат, без поділу на субшкали. Індивідуальна або групова оцінка виявленого рівня толерантності здійснюється за наступними ступенями:

22-60 - низький рівень толерантності. Такі результати свідчать про високу інтолерантність людини і наявності у нього виражених інтолерантнісних установок по відношенню до навколишнього світу і людей.

61-99 - середній рівень. Такі результати показують респонденти, для яких характерне поєднання як толерантних, так і інтолерантнісних рис. В одних соціальних ситуаціях вони ведуть себе толерантно, в інших можуть проявляти інтолерантність.

108 100-132 - високий рівень толерантності. Представники цієї групи мають виражені риси толерантної особистості. У той же час необхідно розуміти, що результати, що наближаються до верхньої межі (більше 115 балів), можуть свідчити про розмивання у людини "кордонів толерантності", пов'язаними, наприклад, з психологічним інфантилізмом, тенденціями до потурання, поблажливості чи байдужості. Також важливо враховувати, що респонденти, що потрапили в цей діапазон, можуть демонструвати високу ступінь соціальної бажаності (особливо якщо вони мають уявлення про погляди дослідника і цілях дослідження).

Для якісного аналізу аспектів толерантності можна використовувати поділ на субшкали:

I. Етнічна толерантність. Субшкала "етнічна толерантність" виявляє ставлення людини до представників інших етнічних груп і установки в сфері міжкультурної взаємодії.

До 19 балів низький рівень;

20 - 31 - середній рівень;

32 і більше балів - високий рівень.

II. Соціальна толерантність. Субшкала "соціальна толерантність" дозволяє досліджувати толерантні і інтолерантні прояви по відношенню до різних соціальних груп (меншин, злочинців, психічно хворих людей), а також вивчати установки особистості по відношенню до деяких соціальних процесів

До 22 балів - низький рівень;

23 - 36 - середній рівень;

37 і більше балів - високий рівень.

III. Толерантність як риса особистості.

Субшкала "толерантність як риса особистості" включає пункти, що діагностують особистісні риси, установки і переконання, які в значній мірі визначають ставлення людини до навколишнього світу.

До 19 балів низький рівень;

20 - 31 - середній рівень;

32 і більше балів - високий рівень.

Методика визначення індивідуального рівня толерантності (Баднера)

Інструкція: Оцініть ступінь своєї згоди чи незгоди з наступними твердженнями. Оцінювання проводьте наступним чином:

“повністю згідний” — 7 балів

“згідний” — 6 балів

“скоріше згідний” — 5 балів

“ не знаю” — 4 бали

“скоріше не згідний” — 3 бали

“не згідний” — 2 бали

“повністю не згідний” — 1 бал

Бланк

№	Твердження	Ступінь згоди
1	Спеціаліст, який не може дати чітку відповідь, мабуть, не надто багато знає	
2	Я б хотів пожити за кордоном якийсь час	
3	Немає такої проблеми, яку не можна вирішити	
4	Люди, які підкорили своє життя розкладом, напевно, позбавляють себе більшості радощів життя	
5	Хороша робота - це та, на якій завжди ясно, що потрібно робити і як це потрібно робити	
6	Цікавіше займатися складною проблемою, ніж вирішувати просту	
7	У довготривалій перспективі більшого можна домогтися, вирішуючи маленькі, прості проблеми, ніж великі і складні	
8	Часто найбільш цікаві люди - це ті, хто не боїться бути оригінальним і несхожим на інших	
9	Звичне завжди краще незнайомого.	

10	Люди, які наполягають на відповіді або «так», або «ні», просто не знають, наскільки все насправді складно	
11	Людина, яка веде рівне, розмірене життя без особливих сюрпризів і несподіванок, насправді повина бути вдячна долі	
12	Багато з найбільш важливих рішень засновані на неповній інформації	
13	Я більше люблю вечірки зі знайомими людьми, ніж ті, на яких більшість людей абсолютно мені не знайомі	
14	Вчителі і наставники, які нечітко формулюють завдання, дають шанс проявити ініціативу і оригінальність	
15	Чим швидше ми все прийдемо до єдиних цінностей та ідеалів, тим краще	
16	Хороший учитель - це той, хто змушує тебе думати про твоє погляді на речі	

Математична обробка. Кожному відповіді на парний пункт присвоюється від 1 до 7 балів («абсолютно не згоден» - 1 бал, «абсолютно згоден» - 7 балів).

Кожній відповіді на непарний пункт присвоюється реверсивний бал («абсолютно не згоден» - 7 балів, «абсолютно згоден» - 1 бал). Потім підраховується загальна сума балів, набраних за всіма 16 пунктами. Чим вище цей показник, тим більше інтолерантен до невизначеності респондент.

У методиці також представлені три субшкали. Підрахунок суми балів за окремими субшкалам дозволяє виявити основне джерело інтолерантності до невизначеності: новизну проблеми, складність проблеми або нерозв'язність проблеми. Назва субшкал і номери тверджень дані в ключі.

Ключ:

новизна проблеми — 2,9,11,13

складність проблеми — 4, 5, 6, 7, 8, 10, 14, 15, 16

нерозв'язність проблеми — 1, 3, 12

Рівень комунікативної толерантності за В.Бойко

Бланк опитувальника

1. Ви не вмієте або не хочете розуміти або приймати індивідуальність інших людей.

Індивідуальність іншого - це перш за все те, що складає особливу в ньому: дане від природи, виховане, засвоєне в середовищі існування. Міра розбіжності особистісних підструктур партнерів і становить відмінності їх індивідуальностей.

Перевірте себе, наскільки ви здатні приймати чи не приймати індивідуальність зустрічаються вам людей. Далі наводяться судження. Скористайтеся оцінками від 0 до 3 балів, щоб висловити, наскільки вірні вони по відношенню особисто до вас: 0 балів - «зовсім не вірно»; 1 - «вірно в деякій мірі»; 2 - «вірно в значній мірі»; 3 - «вірно надзвичайно». Закінчивши оцінку суджень, підрахуйте число отриманих балів.

№	судження	бали
1	Повільні люди зазвичай діють мені на нерви	
2	Мене дратують метушливі, непосидючі люди	
3	Галасливі дитячі ігри я переношу з працею	
4	Оригінальні, нестандартні яскраві особистості частіше віє діють на мене негативно	
5	Бездоганний у всіх відношеннях людина насторожив би мене	
	ВСЬОГО	

2. Оцінюючи поведінку, образ думок або окремі характеристики людей, ви розглядаєте як еталон самого себе.

№	судження	бали
1	Мене зазвичай виводить з рівноваги некмітливий співрозмовник	
2	Мене дратують любителі поговорити	

3	Я б обтяжувався розмовою з байдужим для мене попутником в поїзді, літаку, якби він проявив ініціативу	
4	Я б обтяжувався розмовами випадкового попутника, який поступається мені за рівнем знань і культури	
5	Мені важко знайти спільну мову з партнерами іншого інтелектуального рівня, ніж у мене	
	ВСЬОГО	

3. Ви категоричні чи консервативні в оцінках людей.

№	судження	бали
1	Сучасна молодь викликає неприємні почуття своїм зовнішнім виглядом (зачіски, косметика, одяг)	
2	Так звані «нові росіяни» зазвичай - Виробляються неприємне враження або безкультур'ям, або рвацтвом	
3	Представники деяких національностей в моєму оточенні відверто несимпатичні мені	
4	Є тип чоловіків (жінок), який я не виношу	
5	Терпіти не можу ділових партнерів з низьким професійним рівнем	
	ВСЬОГО	

4. Ви не вмієте приховувати чи хоча б згладжувати неприємні почуття, які виникають при зіткненні з некоммунікбельними якостями у партнерів.

№	судження	бали
1	Вважаю, що на грубість треба відповідати тим же	
2	Мені важко приховати, якщо людина мені чимось неприємний	
3	Мене дратують люди, які прагнуть в суперечці настояти на своєму	
4	Мені неприємні самовпевнені люди	

5	Зазвичай мені важко втриматися від зауваження на адресу озлобленого або нервового людини, який штовхається в транспорті	
	ВСЬОГО	

5. Ви прагнете переробити, перевиховати свого партнера .

№	судження	бали
1	Я маю звичку повчати оточуючих	
2	Невиховані люди обурюють мене	
3	Я часто ловлю себе на тому, що намагаюся виховати кого-небудь	
4	Я за звичкою постійно роблю кому-небудь зауваження	
5	Я люблю командувати близькими	
	ВСЬОГО	

6. Вам хочеться підігнати партнера під себе, зробити його зручним.

№	судження	бали
1	Мене дратують люди похилого віку, коли в годину пік вони виявляються в міському транспорті або в магазинах	
2	Жити в номері готелю зі сторонньою людиною для мене просто катування	
3	Коли партнер не погоджується в чомусь з моєї правильною позицією, зазвичай це дратує мене	
4	Я проявляю нетерпіння, коли мені заперечують	
5	Мене дратує, якщо партнер робить щось його-своєму, не так, як мені того хочеться	
	ВСЬОГО	

7. Ви не вмієте прощати іншому його помилки, незручність, ненавмисно заподіяні вам неприємності.

№	судження	бали
1	Зазвичай, я сподіваюся, що моїм кривдникам дістанеться по заслугах	
2	Мене часто дорікають в буркотливості	
3	Я довго пам'ятаю завдані мені образи тими, кого я ціную або поважаю	
4	Не можна прощати товаришам по службі безтактні жарти	
5	Якщо діловий партнер ненавмисно зачепить моє самолюбство, я на нього проте ображуся	
	ВСЬОГО	

8. Ви нетерпимі до фізичного або психічного дискомфорту, в якому опинився партнер.

№	судження	бали
1	Я засуджую людей, які плачуться в чужу жилетку	
2	Внутрішньо я не схвалюю колег (приятелів), які при нагоді розповідають про своїх близьких	
3	Я намагаюся йти від розмови, коли хто-небудь починає скаржитися на своє сімейне життя	
4	Зазвичай я без особливої уваги вислуховую сповіді друзів (подруг)	
5	Мені іноді подобається позлити кого-небудь з рідних або друзів	
	ВСЬОГО	

9. Ви погано пристосовуєтеся до характерів, звичок, установок або домаганням інших.

№	судження	бали
1	Як правило, мені важко йти на поступки партнерам	
2	Мені важко знаходити спільну мову з людьми, у яких поганий характер	

3	Зазвичай я на силу пристосовуюся до нових партнерів по спільній роботі	
4	Я віддаю перевагу не підтримувати відносини з дещо дивними людьми	
5	Найчастіше я з принципу наполягаю на своєму, навіть якщо розумію, що партнер прав	
	ВСЬОГО	

Підрахуйте суму балів, отриманих вами за всіма дев'ятьма ознаками, і зробіть висновок: чим більше балів, тим нижче рівень комунікативної толерантності. Максимальна (135) число балів, яке можна заробити, свідчить про абсолютну нетерпимості до оточуваних, що навряд чи можливо для нормальної особистості. Точно так же неймовірно отримати нуль балів - свідчення терпимості особистості до всіх типів партнерів у всіх ситуаціях.

Високий рівень комунікативної толерантності - до 30 балів.

Середній рівень комунікативної толерантності від - 31 до 40 балів.

Низький рівень комунікативної толерантності від - 41 до 135 балів.